

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נה, תשס"ה-תשס"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הצעת מרדכי מישור לרפורמה בניקוד: תגובה

מרדכי מישור מציע לחולל רפורמה בניקוד הנהוג בעברית של ימינו כדי להתאימו להגייה שבפינו, רפורמה שעיקרה הוויתור על סימן הקמץ ועל סימן הסגול. להלן אני מבקש להגיב על הצעתו.

היסטוריה

מצב הלשון שבו מסורת ניקוד טבריה משמשת גם למסורות קריאה שאין ניקוד זה הולמן הוא עתיק יומין, בן למעלה מאלף שנה. והנה לאורך כל השנים הללו לא מצינו שבעלי ההגייה הספרדית יתלוננו על חוסר התאמה זה. אדרבה, הרמב"ם, שהגייתו הייתה ללא ספק ספרדית,¹ סמך ידו על השיטה. אילו ביקשו אבות אבותינו שיטה שבה יהיה יחס חד-ערכי בין הסימן הכתוב לבין ההגה שבעל פה היו בוחרים למשל בשיטה הארץ-ישראלית והיא הייתה "משתכללת" ברבות הזמן עד שהייתה מוותרת על הסימנים ה"מיותרים". אך לא כך אירע. לא זו בלבד, אלא משבאו בתקופת התחייה לבחור במבטא ראוי לחידוש הדיבור העברי, העדיפו את המבטא הספרדי, למרות חוסר התאמתו לניקוד הטברני.

מסורת וחידוש

ואכן אם מסורת טבריה טובה לנו בכל תחומי הלשון: בסגנון, באוצר המילים, בצורות, למה יגרע חלקה בניקוד?

מישור אומר שהניקוד הטברני "כפוי עלינו מכורח שיטת כתיבה שמקורה בניב עברי שאינו מתאים לתקן הלשון שלנו" (עמ' 122). לאמתו של דבר כל מסורת, בכלל זה מסורת לשון, היא כפויה. כל לשון אם כפויה על דובריה, וכך גם מסורת התרבות שלהם ועצם לאומיותם.

אבל "כפייה" זו נוהגת אצלנו כבר למעלה מאלף שנים, וכבר קנתה לה שביתה ממושכת, שאפילו הייתה בגדר "כופין אותנו" כבר מזמן אמר העם "רוצה אני". אלמלא כן לא היו קדמונינו דבקים בה ומחיי הדיבור העברי לא היו בוחרים בה.

1. ראה תי' צורבל, מסורת הלשון של הרמב"ם לפי האוטוגרף של פירושו למשנה – תורת ההגה ומערכת הפועל (עדה ולשון, כה), ירושלים תשס"ד, עמ' 5, 10, 26, 33–34, 36, 40 ועוד.

כבר התרגלנו לשיטת קרי וכתוב בטקסט אחד, מעין "שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו", והעובדה שמסורת הניקוד הטברנית אומצה למסורת ההגייה הספרדית, ושאלו שתי אלה חופפות זו את זו בכל פרטיהן, אינה צריכה להפריע לנו. מישור מבקש לתמוך את הצעתו בנוהג של נקדן כ"י ארפורט של התוספתא, שנכתב במאה השתים-עשרה. כתב יד זה ביטל מסימני הניקוד שלו את הקמץ ואת הסגול.² על חשיבות עדותו של הניקוד בכתב יד זה לתולדות ההגייה באשכנז לפני המאה השלוש-עשרה כבר עמדו ליברמן³ ואחרים. ואולם רב המרחק מכאן ועד הפיכת הניקוד הזה למופת. נקדן כ"י ארפורט הקצין את מנהגם של נקדני כתבי יד אחרים שנהגו חילופי קמץ-פתח וצירי-סגול מפני שלא הבחינו במבטאם בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול, ממש כפי שאין אנו מבחינים ביניהם היום במבטא הישראלי התקני, והשמיט שתי תנועות ממערכת הניקוד. ואולם שיטת הניקוד של כ"י ארפורט וכתבי יד אחרים כיוצא בו,⁴ עם כל חשיבותם, לא עשו רושם רב לא במקומם, אשכנז,⁵ ולא מחוץ לאשכנז. המבחן בן שמונה מאות השנים, מאז זמנו של כ"י ארפורט ועד זמננו, דיו ללמדנו ששיטה זו הייתה קוריוז לזמנה ולמקומה ולא זכתה לאהדה ולא־ימוץ על ידי סופרים עברים אחרים. ומה שנדחה על ידי סופרי הדורות לא נבוא לקבל היום במחי יד. כללו של דבר, כתבי יד אלו לא נעשו מופת לניקוד ולא דחקו הצדה את הניקוד הקלאסי מבית מדרשם של הטברנים.

פישוט המערכת

שיטת מישור באה במוצהר לפשט מערכת קיימת. אמת, התופעה של פישוט מערכות ידועה מתקופות קדומות בלשוננו ומלשונות אחרות. אבל הפישוטים הללו התרחשו במשך שנים רבות, בהדרגתיות ובטבעיות, ובתהליכים שהדוברים לא היו מודעים להם כלל. שום פישוט לא נקבע באבחת חרב ובכפייה מוסדית. מישור מפשט כמובן גם את הדקדוק, לא רק את הניקוד (עמ' 130), אבל אין בהכרח קשר בין שני הדברים. למשל, אם נרצה לאמץ את ביטול הכלל של ניקוד סגול בה"א הידיעה לפני חטף-קמץ, כגון במילה הַחֲדָשִׁים, נוכל לעשות זאת גם בגדר הניקוד הטברני: הַחֲדָשִׁים. פישוט זה אינו מותנה בהפיכת חטף-קמץ לחולם או בביטול הקמץ (הַחֲדָשִׁים).

2. ראה מ' מישור, "על הניקוד בכתב יד ארפורט של התוספתא", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 231-244.

3. ראה שם, עמ' 231 והערה 5.

4. ראה שם, עמ' 235.

5. הרי מישור עצמו מצמצם את תחומו של כ"י ארפורט לריינוס; ראה שם, עמ' 243.

אבל יותר מששיטת מישור תפשט היא עלולה דווקא לסבך, כי היא תיצור שיטת ניקוד נוספת על זו שבמקרא ובטקסטים הקלאסיים הקדומים. הלומדים יצטרכו מעתה ללמוד שתי שיטות, אחת שלפיה יש לנקד **אֲנִיָּה** ו**אֲמָת** ואחת שלפיה יש לנקד **אֲנִיָּה** ו**אֲמָת**.

הכפילות תיצור מהומה בקרב הלומדים, ומי יודע אם לא יקום מי שינקד את המקרא על פי שיטת מישור כדי לפשט עוד משהו לדור שלא ידע את הקמץ והסגול וחלק מהחטפים.

תרבות

אבל אין זה הנזק היחיד שיצמח לנו מקבלת שיטת מישור. נזק גדול יותר יהיה הנתק התרבותי החריף בין לשוננו לבין המקרא ולשוננו. הרי את ניקוד המקרא לא נשנה עכשיו לא מפני שיטת מישור ולא מפני כל שיטה דמיונית אחרת.

כבר יש פערים לא מעטים בין לשוננו לבין לשון הדורות. אם נקבל את שיטת מישור, נהיה מוסיפים פער ויזואלי ודיסוננס קוגניטיבי בין שיטת הניקוד המסורה לבין החדשה. הרגיל בקריאה במקרא, בשירת ספרד ובטקסטים קלאסיים דומים יתמה למראה הטקסטים החדשים, וכן ההפך.

במובן התרבותי הצעת מישור אולי קשה יותר מההצעות הישנות לוותר על הכתב העברי ולנקוט תעתיק באלף-בית לטיני, כי היא מכרסמת מבפנים.

לכאורה אנו נתבעים כעת אך לוותר קטן, ביטול הקמץ והסגול. לאמתו של דבר זהו שינוי מהפכני כל כך, שלאחריו התביעה לוותר לא רק על הניקוד אלא גם על האותיות תישמע מרוככת יותר ואף הגיונית. ואכן, מדוע לא תעתיק לטיני? אין כאן שאלה של "קדושת" הניקוד, כפי שסבור מישור, ואין אנו קראים לגרוס שהניקוד נמסר מסיני, אבל יש כאן שאלה של כבוד המסורת. חוקר המצוי בתרבות צרפת אמר לי שבעיני הצרפתים יקשה לוותר על *accent aigu*⁶ אחד במילה אחת מאשר לוותר על קורסיקה לקורסיקאים.

תיאור העברית במחקר ובהוראה

אחת התוצאות המידיות לשיטת מישור תהיה הצורך בתיאור חדש של תורת ההגה והצורות של העברית החדשה (עמ' 122–123, 135). בדרך כלל מסבירים את האיחור היחסי בצמיחתה של חכמת הלשון העברית בימי הביניים בכך שלא היה ניתן לתאר את לשון המקרא תיאור דקדוקי על היסוד העיצורי בלבד, והיה צריך להמתין עד שתבשיל שיטת ניקוד יציבה ומוסכמת, ואולי גם שאר סימני המסורה. עובדה היא שלא נוצר תיאור דקדוקי שיטתי ללשון המקרא לפי שיטות

6. סימון הטעם על האות é לציון אינטונציה עולה.

קודמות לשיטת הניקוד הטברנית. עם קבלת שיטת מישור נצטרך לנסח מחדש את תורת ההגה ואת תורת הצורות של העברית החדשה, תיאור שבדרך הטבע יהיה שונה תכלית שינוי מהתיאור הקיים.

מאז הוקם החוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית נהגו ללמד בו את תורת הצורות כתורה אחת לעברית המקרא וללשון ימינו, מפני התפיסה מבית מדרשו של פרופ' זאב בן-חיים שהצורות הן הציר המבדיל את לשוננו מן הקצה אל הקצה, מימות המקרא ועד זמננו. ואלמלא אחדות הצורות היו לשון המקרא מזה והעברית החדשה מזה הופכות לשונות נבדלות. עם קבלתה של שיטת מישור ניאלץ להפריד במחקר ובהוראה גם את תורת ההגה גם את תורת הצורות של העברית החדשה ממקבילותיהן בלשון המקרא.

גם מהערתו של פרופ' יהושע בלאו כי "אם יהיה בכוחה של שיטת ניקוד חדשה לתאר את תצורת העברית תיאור נאות, יש לה סיכוי להתקבל" (עמ' 122) אתה למד שהוא כורך את שיטת הניקוד עם תורת הצורות. אף שמישור אומר שהוא מכין ספר דקדוק שלם על פי שיטתו וכן תיאור שלם של הצורות, בינתיים הוא הגיש לנו רק פרק אחד בתורת הלשון, וקשה לשער, לפי שעה, את המחיר האמיתי של השינוי שהוא מבקש לחולל.

פגמים בשיטה

אבל כבר עתה ניתן להצביע על חסרונות אחדים בגוף השיטה, שלחלקם לפחות מישור עצמו מודע. דרך משל, בהיתקלו בצורות קוטל וקוטל יודע הקורא (המנקד) באחת איזו בינוני פועל ואיזו שם מלעילי (במשקל qutl). לכשיתבטל הסגול לא תהיה הבחנה בין שתי הקטגוריות האלה. אשר על כן מבקש מישור לשלב את סימן המתג כדי לציין את מקום הטעם שירמוז לקורא איזו צורה לפניו.⁷ בכך יצא שכרו בהפסדו. בשיטת הניקוד הנוכחית אנו פטורים מציון מקום הטעם, ומה גם שמבחינה טיפוגרפית תכנות המחשב העממיות של ימינו כוללות את כל סימני הניקוד – לרבות קמץ וסגול – אבל לא את סימני הטעמים.

ועוד דוגמה: אם העיקרון המוביל בניתוח הצורות יהא המבטא שבפינו, לא נשייך עוד את גלימה ואת לגימה למשקל אחד, שכן האחד הגוי [glima] והאחר הגוי [legima]. מספר המשקלים הפותחים בשווא יוכפל אפוא באחת, והמילים המשויכות היום למשקל אחד יופרדו לפי אלה הפותחות בצרור עיצורים ולפי אלה הפותחות בעיצור ותנועה. ה"חיסכון" שיצמח לנו בניקוד יצא בהפסד הריבוי המופלג והמלאכותי בתחום הצורות.

7. ראה שכתוביו ל"כללי נטיית השם", עמ' 137.

ומניין ידע המנקד לפי שיטת מישור שצריך לנקד **חֲמֹז** ולא **חֶמֶז**? אם ינקד **חֲמֹז** ויחיל את כלל ה"א הידיעה לפני ח"ת ב"פתח" (=קמץ לשעבר) בהברה פתוחה בלתי מוטעמת, הוא עלול לנקד ולהגות **חֶחֶמֶז**. הרי שלפתח השיטה מכשלה רובצת.

מישור דורש מהמנקד שידע מה נגזר מגזרת ע"ו ומה לא (עמ' 130). והנה דווקא הניגוד בין פתח לקמץ שבניקוד הטברני מסייע בזיהוי האטימולוגי, כגון **חָג** מן חג"ג לעומת **חָג** מן חו"ג, **חָם** מן חמ"ם לעומת **חָם** מן חו"ם ו**חָד** מן חד"ד לעומת **חָד** מן חו"ד.

כיוצא בזה הניגוד בין ההומופונים **מַחְלָה** (שם העצם מן חל"ה) ו**מַחְלָה** (עבר נסתרת מן מח"ל) יאבד, כי שניהם ינוקדו **מַחְלָה**. מישור עצמו מודע ל"הפסד" שבטשטוש ההבחנות (עמ' 130).

אבל אם מבקש מישור להתאים את הניקוד להגייה, מדוע הוא מתעקש על קיום הדגש (עמ' 134–135)? הרי אין מימוש מכפל בפינו היום. ומה משמע "ההגייה התקנית מחייבת להכפיל את הווי"ו של **לְאָחָז**? כלום הטילה האקדמיה חיוב הגייה כזה? אמנם ועד הלשון קיבל החלטה ברוח זו לפני כתשעים שנה, והאקדמיה לא ביטלה מעולם אותה החלטה ביטול רשמי, אך בפועל אין איש המבקש לאכוף אותה.

ומדוע הוא מתעקש על **בית העֶלְמִין** (עמ' 129)? כלום אין הגייה זו זרה לדובר העברית החדשה? גם הכתיב **מְשַׁעֲשַׁע** (עמ' 128) אינו משקף את מציאות לשון ימינו. איש אינו הוגה כך אלא **מְשַׁעֲשַׁע**, ולרוב בהבלעת העי"ן התוכית ובהארכה מסוימת של תנועת u או בדיפתונג יורד ua : [mešuaša]. ולעניין שיקוף ההגייה, מה יתרון הכתיב החסר **משַׁעֲשַׁע** על פני המלא **משועשע**?

תוצאות עתידיות של השיטה

שיטת מישור היא שיטת כלאיים המבקשת לאחוז במה שהולם את הגייתנו ובו בזמן מבקשת להיות תקנית. אתה מוצא בה מחד גיסא ביטול של **וְחִדְשִׁים** ו**בְּחִדְשִׁים** מפני **וְחִדְשִׁים** ו**בְּחִדְשִׁים** הנוהגים בעברית הישראלית, ומאידך גיסא היא משמרת את החטף-סגול על כנו. למשל את **לְאָחָז** מבקש מישור לנקד **לְאָחָז**. אין זאת כי אם הוא מבקש לאחוז במקל בשני קצותיו.

אבל הסכנה הגדולה בשיטה היא ההידרדרות העלולה לבוא בעקבותיה. אותם פריטים בניקוד שעתה מישור עוד חס עליהם, כגון החטפים שהוא מציע לשמר, יהיו נקודת התורפה הבאה, ואם נוותר על קמץ וסגול היום, למחר יתבעו המשוררים ה"אומללים" שנוותר גם על החטפים.

מה נעשה למשל אם יבוא מחר מי שיציע לבטל את השווא הנח מפני שערכו הפונטי אפס? עקרונית הוא יצדק, כי כבר בשיטת טבריה כלל זה ממומש בצורה

חלקית בסופי תיבות, להוציא בכ"ף סופית ובתנאים אחדים נוספים שבהם השווא הנח מסומן. אבל מה נעשה בשוואים שאחרי תנועה גדולה? הרי בחלקם הם ממומשים נעים ובחלקם נחים. והמציע לתהות על חוסר האחריות שבביטול פוטנציאלי זה יעיין בסידורים החדשים שהמציאו סימן טיפוגרפי מיוחד לשווא הנע, ויראה עד היכן מגיעים חוסר העקיבות והשרירותיות בקביעת הסימן. כל זמן שהסימן (לשווא הנע ולשווא הנח) אחד, יפרשו אותו כל קורא וכל קהילה לפי מסורתם, מבלי שיהיה פירושו של המדפיס או המהדיר כפוי עליהם.

כבר העמיד זאב בן-חיים על כך שאחדותה של הלשון העברית נובעת משני גורמים: הייצוג הגרפי של הלשון והמורפולוגיה שלה. הייצוג הגרפי – הווי אומר האותיות לרבות הניקוד, ואף שהניקוד צעיר מטקסט האותיות, כבר נעשה בשר מבשרה של מסורת הייצוג הגרפי.

אם נבוא לוותר היום על קמץ וסגול, אפשר יהיה לוותר מחר לא רק על תנועות נוספות אלא גם על אותיות שאין להן כל מימוש בהגייתנו.

ומה יהיה אם בעתיד תעוצב ההגייה בתהליך טבעי כך שהקמץ ישוב ויובחן בהגייה כדרך שהיה מובחן בהגיית הטברנים והבבלים וכדרך שהוא מובחן בהגייה המסורתית של יהודי תימן עד עצם היום הזה? כלום נבקש אז להחזיר את הקמץ?

הרי דווקא מקרה ניקודו של כ"י ארפורט מאלף מבחינה זאת. כתב יד זה משקף כזכור את המבטא האשכנזי הקדום שלפני המאה השלוש-עשרה. ובכן, מה עלתה לה לשיטת ניקוד זו באשכנז עצמה לאחר ששוב נזקקו שם להבחנה בין קמץ לפתח, אחרי המאה השלוש-עשרה? הרי היא נעלמה מן השימוש והייתה כלא הייתה, לאחר שלא היה בכוחה עוד לשקף את המבטא החדש שנתפתח באשכנז. עובדה היא שהנקדנים העדיפו לחזור לקמץ מאשר להסתפק בחולם. ומסתבר שכך היה גם בצירי.

שינויים מערכתיים בלשון אינם עניין לדור או לשניים ולא להחלטה מוסדית, אלא לדורי דורות, ואם יתרחשו מאיליהם ממילא לא תהיה לאיש או למוסד שליטה עליהם. אבל לעקור בידיים חלק ממערכת המסורה דורי דורות עושק הוא ללשון ולתרבות.

ועדת הדקדוק של האקדמיה

מישור הוא חבר ועדת הדקדוק של האקדמיה ללשון העברית, ועדה שלפתחה מגיעות שאלות רבות מן הקהל. והנה מישור סבור ש"מעל הוועדה מרחפת התחושה ששיטת הניקוד הזאת [=הטברנית] סופה לפנות את מקומה, במוקדם או במאוחר, לשיטה שתתאים יותר לצורכי העברית התקנית שלנו" (עמ' 122). גם כותב שורות אלה משמש חבר ועדה נכבדה זו שנים אחדות, ולא עלתה על לבו התחושה הזאת. ואולי אין כאן אלא צל הרים ולא הרים ממש.

גם אם תמצא לומר שחברי ועדת הדקדוק, בין כפרטים בין כמוסד, מתקשים בהכרעות בין פתח לקמץ ובין צירי לסגול בניקוד מילים אוטוריות ולועזיות ובניקוד שמות פרטיים, אין זו סיבה להחיל את הבעיה ולכפות את פתרונה על הלשון כולה. גם קריסת המערכת שמישור חוזה כבמין אפוקליפסה תרבותית⁸ נראית כחלום בלהות פרטי ולא כממשות מתקרבת. הלוא הוא עצמו אומר "אלפי תודות לאל" שאין האקדמיה מופקדת על "עתיד האנושות אלא, בסך הכול, על קביעת התקנים של לשוננו". אם כן, מה הבהלה?

למי נועדה השיטה?

סביר להניח שלא יזדקקו לשיטת מישור אלא אותם ציבורים הנזקקים כיום לניקוד הטברני. מי שאינו מנקד ניקוד אקטיבי היום, גם למחר אין לו צורך בשיטת מישור. בכלל הנזקקים לניקוד אתה מוצא מורים המלמדים את הקריאה למתחילים, בין דרדקי בין תלמידי אולפנים. המתחילים הללו גם אם הם שוגים בניקוד אין בכך כלום, כי עד מהרה הם נגמלים ממנו ועוברים לטקסטים בלתי מנוקדים, ולהם – וגם לנו – לא אכפת אם ייגמלו משיטת טבריה או משיטת מישור. בצדס אתה מוצא נקדנים מקצועיים, משוררים ופרסומאים, ואלו הם מיעוט קטן שלמענו אין צורך בשיטה חדשה, ומכל מקום הרי הם צריכים ללמוד את תורת הניקוד.

אם מישור דואג לתלמידי בתי הספר התיכוניים (עמ' 123–124, 133), הוא יכול להסיר דאגה מלבם, שכן שנים רבות אין מלמדים בבתי הספר את חוקי ההברות, והתלמידים "משוחררים" זה כבר מהצורך ללמוד לימוד אקטיבי "ארכאיזמים" כאלו. תלמידי בתי הספר אינם נדרשים עוד לנקד טקסטים או להיבחן בניקוד. גם באוניברסיטאות נדרשים להיבחן רק המתמחים בידיעת המקרא ולשונו ובשירת ספרד, וגם בכך חל כרסום.

החוליה הקשה היא חוליית הסופרים והמשוררים שמישור מבקש להוציאם מחזקת "בורים". אבל זו דאגת יתר, שהרי הסופרים והמשוררים הללו נזקקים מעת לעת למילונים ולשאר ספרי יעץ, כשהם מבקשים לברר לעצמם בירורים לקסיקליים, סמנטיים או מורפולוגיים. אין כל פסול בכך שהם יפתחו אותם מילונים ואותם ספרי יעץ כדי לברר לעצמם גם את ספקות הניקוד. הבא לברר ניקודה של מילה במילון אינו צריך לחוש פחות "בור" או יותר משהוא חש כשהוא מברר את הוראתה של מילה או עניין דקדוקי הקשור בה.

8. בהרצאתו "מאה שנה לכתוב היליני" שנשא ביום עיון במלאות חמישים שנה לאקדמיה בסתיו תשס"ד.

מתי תחול השיטה?

הצעתו של מישור אינה לשימוש מִיָּדִי. אין הוא מבקש להחילה לאלתר אלא מכין הוא אותה ליום "שתבשל ההכרה שהשיטה [=הטברנית] קרסה ואין מי שיוכל עוד להצילה" (עמ' 122). לאותו יום הוא מכין "חלופה סדורה ומגובשת מן המוכן" (עמ' 123). מכאן שסכנת הרפורמה אינה מידית, ועם זה כיוון שיש נבואות המגשימות את עצמן, יש לקוות שהדיון הציבורי בשאלה זו יהיה בלתי תלוי ונקי מכל רבב וייעשה מתוך הכבוד הראוי למסורת.